

תנורו של עכנאי

הרב אליעזר הולנדר

תוכן המאמר:

באור הסוגיה

ההלכה נקבעת על פי הארץ

האם ההלכה שנקבעת על פי הארץ היא האמת?

פרק א' – באור הסוגיה

מסכת בבא מציעא דף נט :

”נתן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר

מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? - אמר

רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו.”

חכמים אמרו שהדין הוא שהתנור טמא. הם לא אמרו זאת כלאחר יד, אלא

אמרו זאת בהחלטיות. הם הקיפוהו דברים כעכנא וטמאוהו. ואף על פי כן ר'

אליעזר סבר אחרת. העובדה שר' אליעזר סבר אחרת לא כל כך מפתיעה. פעמים

רבות היו לו דעות ייחודיות ושונוות משאר החכמים. כך למשל במסכת שבת יש

את פרק ר' אליעזר דמילה שמיוחד לשיטתו הייחודית של ר' אליעזר. (שבת ק"ל)

על ר' אליעזר נאמר שהוא אמר דברים שלא שמעתם אוזן מעולם (אבות דר' נתן

ו', ג').¹ ועל כן מתאים הדבר למצוא אותו חולק על חכמים.

¹ אמנם מצד שני נאמר עליו שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו (סוכה כ"ז: ויומא ס"ו: וכן בברכות כז: ר' אליעזר הוא זה שאומר שהאומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל). לכאורה שתי המימרות נראות כסותרות זו את זו ונאמרו כמה תירוצים ביישוב סתירה זו:

חוות יאיר (צ"ד): כשאמר הלכה למעשה אמר מה שמע מפי רבותיו. כשדן בסוגיה אמר דברים שלא שמעתם אוזן מעולם. (וכע"ז מהרש"א ברכות כ"ז:):

אם חכמים חולקים עליו מדוע אין הוא מבטל את דעתו בפניהם? כיון שאם הוא סובר אחרת הוא מחויב לומר את דעתו. דעתו, היא דעה, שהקב"ה שם בתוכו, ועל כן הוא מחויב לומר דעה זו. יתירה מזאת תלמידיו יהיו מחויבים לנהוג כשיטתו. כפי שאומרת הגמרא במסכת שבת (קל.):

”במקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים לעשות פחמים לעשות ברזל

בשבת. במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב.”

”תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו

הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב

ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה. אמרו לו: אין

מביאין ראיה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת

המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראיה

מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש

יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם:

אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? לא

נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר,

ועדין מטין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים

יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה

מאמרי ראי"ה (עמ' 204): ר' אליעזר הצטיין בהקשבה עמוקה כך ששמע בדברי רבו מה שלא שמעו אחרים. (ולכן לא כתוב שאמר דברים שלא אמר פה מעולם, אלא אמר דברים שלא שמעתם אוזן מעולם.)

הרב חיים שמואלביץ: מתוך ידיעתו את רבו, היה יודע מה יאמר רבו, גם בסוגיות שבהם לא שמע את התייחסותו.

הרב מרדכי שטרנברג (דרכי לימוד): אמר את הדברים ששמע מרבו, על פי ההבנה המיוחדת שלו. (וזה תפקידינו בלימוד תורה. לומר את הדברים ששמענו מרבותינו, על פי הבנתנו בשכל שחן אותנו ה'...) (עיסורי כהנים 104): שלא בפני רבו – לא אמר דבר שלא שמע מפני רבו, פן יטעה. בפני רבו – אמר דברים שלא שמעתם אוזן מעולם, וכיון שאמרם בפני רבו היתה לו ביקורת לחידושיו, כשרבו מוודא שהוא לא סוטה מהאמת.

כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא. - מאי לא בשמים היא? - אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטת. - אשכחיה רבי נתן לאליהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? - אמר ליה: קא חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני."

כאן ר' אליעזר, ככל הנראה, לא היה בסדר. אמנם הוא סבר אחרת, ואמנם הוא מחויב לומר את דעתו, אך הוא לא היה צריך להתעמת מול חכמים, ולהביא להם הוכחות "על - טבעיות". בזה הוא, ככל הנראה, לא היה בסדר, וזו הסיבה שנידו אותו, כפי שמופיע בהמשך הגמרא:

"אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? - אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. - אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומים? - אמר לו: רבי, כמדומה לי שחבירים בדילים ממך. - אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים. ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח. תנא: אף גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח היס מזעפו."

חכמים נידו את ר' אליעזר, בעקבות הויכוח החריף איתו, בשביל לחזק את העובדה שההלכה נקבעת לפי הרוב, "אחרי רבים להטות". היה זה צורך השעה, מגדר מלתא. ואף ר' אליעזר קיבל את העובדה שההלכה נקבעת לפי הרוב, ושהוא לא היה צריך להתעמת איתם. הוא רק הקפיד על כך ששרפו טהרותיו בפניו. כך מופיע בירושלמי מו"ק ריש פרק ג':

"ולית ר' אליעזר ידע שאחרי רבים להטות? לא הקפיד אלא על ידי

ששרפו טהרותיו בפניו."

אולי אפשר לומר, שלא בכדי המחלוקת הגדולה הזו, מופיעה דוקא לגבי הדין של תנורו של עכנאי. אולי יש פה רמז. ר' אליעזר מטהר את התנור, הוא רואה את התנור כבטל מתורת כלי, הוא מסתכל על כל חוליא וחוליא בפני עצמה. כך הוא גם רואה כל חכם וחכם בפני עצמו, עם דעה משלו. לעומת זאת, חכמים מטמאים, הם מסתכלים על כל התנור כתנור אחד גדול. כך הם רואים את כל החכמים כיחידה אחת שקובעת את ההלכה על פי הכלל של "אחרי רבים להטות".

פרק ב' – ההלכה נקבעת לפי הארץ

המסר העולה מהסוגיה הוא ש"לא בשמים היא". ההלכה לא נקבעת לפי השמים, לפי בת קול, לפי ניסים שמימיים, אלא לפי הארץ, לפי מה שיראה לרוב החכמים, כאן בארץ.

עיקרון זה ניתן לראות גם במקומות נוספים. הראשון שבהם – גם כן במסכת בבא מציעא, דף פ"ו עמוד א':

"קא מפלגי במתיבתא דרקיעא: אם בהרת קודמת לשער לבן - טמא,

ואם שער לבן קודם לבהרת – טהור. ספק – הקב"ה אומר: טהור,

וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי: טמא."

כבר מכאן רואים דבר מפתיע, שמותר לחלוק על הקב"ה! כולו מתבטא דרקיעא חולקים על הקב"ה! איך הם מעיזים לחלוק על הקב"ה?!

מסביר הר"ן בדרשות הר"ן, דרוש שביעי (נביא את לשונו בהמשך), שהחכמים במתיבתא דרקיעא, הם חכמים שנפטרו כבר מהעולם הזה, ובהגיעם לשמים הם ממשיכים לומר את מה שסברו בשכלם בהיותם בעולם הזה. ואף שזה מנוגד למה שסובר הקב"ה, מה שקובע זה מה שסברו החכמים בהיותם בעולם הזה!

וההפתעה הגדולה יותר היא בהמשך: איך מכריעים במחלוקת זו? בשביל להכריע את המחלוקת שם בשמים, צריכים לקרוא למישהו מהארץ להכריע!:

"ואמרי מאן נוכח? נוכח רבה בר נחמני. דאמר רבה בר נחמני: אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות. שדרו שליחא בתריה, לא הוה מצי מלאך המות למקרב ליה, מדלא הוה קא פסיק פומיה מגרסיה אדהכי נשב זיקא ואויש ביני קני, סבר גונדא דפרשי הוא. אמר: תינח נפשיה דההוא גברא, ולא ימסר בידא דמלכותא. כי הוה קא ניחא נפשיה אמר: טהור, טהור. יצאת בת קול ואמרה: אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור, ויצתה נשמתך בטהור. נפל פתקא מרקיעא בפומבדיתא: רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה"

בשמים היו צריכים לקרוא למומחה מהארץ להכריע במחלוקת.

והפתעה נוספת מגיעה כשמתבוננים כמי נפסק להלכה באותה מחלוקת. הרמב"ם (טומאת צרעת ב', ט"ו) פוסק להלכה שטמא:

ספק שיער לבן קדם ספק הבהרת קדמה הרי זו טמא, ויראה לי שטומאתו בספק."

אם כן, להלכה נפסק דלא כמו הקב"ה. וגם, דלא כמו רבה בר נחמני שיצאה נשמתו בטהור. מדוע לא נפסק כמו רבה בר נחמני, הרי הוא נקרא במיוחד בשביל להכריע את ההלכה? מסביר הכסף משנה:

"ואף על גב דבפרק הפועלים (דף פ"ו) אמרינן דקב"ה אמר טהור לא בשמים היא ואף על גב דאמרינן מאן נוכח רבה בר נחמני ואיהו אמר טהור ויצתה נשמתו בטהרה י"ל דכיון דבשעת יציאת נשמה הוא דאמר הכי הוי בכלל לא בשמים היא ואינו כדאי להוציא מכלל שבידינו דהלכה כת"ק ועוד שבתחילת פרק ה' דנגעים סתם לן תנא הכי"

אם כן, מסביר הכסף משנה שהלכה כמתבתא דרקיעא כיון שיש משניות שכותבות כדבריהם, ועל פיהם אנו פוסקים להלכה, ו"לא בשמים היא". ולכן בעצם, לא כקב"ה. וגם לא כרבה בר נחמני כי הוא אמר זאת לאחר מותו, אם כן גם על דבריו חל הכלל "לא בשמים היא".

ולגבי מה שהוסיף הרמב"ם "יראה לי שטומאתו בספק" מסביר הכסף משנה: ומ"ש ויראה לי שטומאתו בספק. הטעם משום דכיון דספק הוא אי זה מהם קדם אי אפשר לומר דטמא שאמרו הוא טמא ודאי אלא טמא מספק קאמר ואת העיקרון הזה שהלכה נקבעת לפי הארץ ולא לפי השמים ניתן לחזק גם מדברים דומים:

במסכת חגיגה, שאף בה אנו עוסקים כעת בישיבה (בסדר ערב), דף טו עמוד ב: "אשכחיה רבה בר שילא לאליהו, אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא? אמר ליה: קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן, ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה: אמאי? - משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה: אמאי? רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק! אמר ליה: השתא קאמר: מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת - קלני מראשי, קלני מזרועי. אם כך הקדוש ברוך הוא מצטער על דמן של רשעים - קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך."

רבה בר שילא מכותיב לקב"ה איזה דברי תורה לומר! הוא מכותיב לקב"ה לומר דברי תורה גם בשם ר' מאיר. ומיד אחרי שהוא קובל בפני אליהו, מיד "השתא קאמר" - מיד הקב"ה אומר דברים בשם ר' מאיר.

ואם כבר הזכרנו את אליהו הנביא, יש לציין, כי כשם שראינו כאן שהקב"ה אומר דברים בשם ר' מאיר, ושהקב"ה מיישם את הוראות רבה בר שילא, כך גם אליהו הנביא שמגיע מהשמים אומר דברים בשם חכמים מהארץ. וזאת מניין? ההוא סבא זה אליהו הנביא. תוס' חולין ו. מביאים זאת בשם יש מפרשים, ור' צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים עמוד 15) אומר שקי"ל כדעה זו (וכן ראיתי בשם הרב קניבסקי שקי"ל כדעה זו). ואנו רואים במספר מקומות שההוא סבא אומר דברים בשם חכמים אחרים. כך למשל במסכת חולין כח: בשם רבי אלעזר או בשם רבי יוחנן:

"בעי ר' ירמיה: וורידין לרבי יהודה, שהה בהן דרס בהן, מהו? א"ל ההוא סבא: הכי אמר רבי אלעזר, ואמרי לה: אמר ליה ההוא סבא לרבי אלעזר, הכי אמר רבי יוחנן: מנקבן בקוץ והן כשרין."

ובמסכת ברכות בשם רבי שמעון בר יוחאי: ברכות דף ה עמוד א:

"תני תנא קמיה דרבי יוחנן: כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר את בניו - מוחלין לו על כל עונותיו. אמר ליה רבי יוחנן: בשלמא תורה וגמילות חסדים - דכתיב בחסד ואמת יכפר עון; חסד - זו גמילות חסדים, שנאמר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, אמת - זו תורה, שנאמר: אמת קנה ואל תמכר; אלא קובר את בניו - מניין? תנא ליה ההוא סבא משום רבי שמעון בן יוחאי: אתיא עון, עון, כתיב הכא: בחסד ואמת יכפר עון, וכתוב התם: ומשלם עון אבות אל חיק בניהם."

וכן במקומות נוספים.

עוד ניתן לקשר לענין את העובדה שצדיק גוזר, ומכריח את הקב"ה לקיים. כך במסכת כתובות דף קג עמוד ב:

"כיון דאמר (רבי ש) ר' חנינא בר חמא ישב בראש, לא סגי דלא מליך,

דכתיב בהו בצדיקים: ותגזר אומר ויקם לך."

וכך מופיע גם במסכת שבת דף נט עמוד ב:

"כי הוה קא ניחא נפשיה דרבי, אמר: חנינא ברבי חמא יתיב בראש.

וכתיב בהו בצדיקים ותגזר אמר ויקם לך וגו'"

ובירושלמי מצינו (תענית ג' י') שהקב"ה דוחה גזירתו מפני גזירתו של צדיק.

ובבבא בתרא דף עד עמוד א, באגדות רבה בר בר חנה:

"א"ל: תא אחוי לך הר סיני. אזלי, חזאי דהדרא ליה עקרבא וקיימא כי

חמרי חוורת. שמעתי בת קול שאומרת: אוי לי שנשבעתי, ועכשיו

שנשבעתי מי מפר לי? כי אתאי לקמיה דרבנן, אמרו לי: כל אבא -

חמרא, כל בר בר חנה - סיכסא! היה לך לומר: מופר לך. והוא סבר:

דלמא שבועתא דמבול הוא. ורבנן? א"כ, אוי לי למה."

רבה בר בר חנה שומע את הקב"ה אומר "עכשיו שנשבעתי מי מפר לי?". כלומר,

גם הקב"ה לאחר שנשבע, צריך מישהו מהארץ שיפר לו!

והמהר"ל מסביר שדוקא בהר סיני הקב"ה אומר זאת, כי זה המקום שהקב"ה

מתחבר לעם ישראל, ולכן זה המקום שהם יוכלו להפר לו. המקום היחיד

שהקב"ה יכול לקבל הפרה זה במקום שהוא מתחבר לעם ישראל שנמצאים

בארץ.

זה לשון המהר"ל בנצח ישראל פרק לא:

"ולפיכך בת קול אומרת 'אוי לי שנשבעתי, ועכשיו שנשבעתי מי מפר'.

ודוקא בת קול יוצא מהר סיני, כי על ידי הר סיני ראוי להפר הנדר, כי

אין הפרת הנדר רק מזולתו. וכמו שלמדו רז"ל (חגיגה י א) ממדרש

הכתוב (במדבר ל, ג) "לא יחל דברו", 'הוא אינו מחיל, אבל אחרים מחילים את נדרו'. והר סיני הוא שמוכן לדבר זה, דהיינו שמצורף השם יתברך לישראל, וישראל אל השם יתברך, שהרי ירד השם יתברך על הר סיני (שמות יט, כ) להיות עם ישראל, ושייך בזה שנזקק השם יתברך לישראל, וישראל אליו, ושייך בזה שיפר נדרו. שאם אין כאן צירוף השם יתברך אל האדם, אין כאן הפרה שהפרת הנדר על ידי שנזקקין ומצורפים אל הנשבע. ואפילו על ידי שליח אין להתיר הנדר, שצריך שיהיו נזקקין אל הנשבע. ובמדרש רבות פרשת האזינו (דב"ר י, ב), ברא הקדוש ברוך הוא את העליונים לעליונים, ואת התחתונים לתחתונים. שכן כתיב (תהלים קטו, טז) "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם". בא משה ועשה את התחתונים לעליונים, ואת העליונים לתחתונים, שכן כתיב (שמות יט, ג, כ) "ומשה עלה אל האלקים וירד ה' על הר סיני". ולפיכך משם יצא בת קול ואמר 'מי מפר הנדר', וזה הבת קול היה על הר סיני, שהוא מיוחד שמצטרפים עליונים והתחתונים ביחד.

ובבבא בתרא קי"א עמוד א':

"ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים." -

קל וחומר לשכינה ארבעה עשר, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון!"

אם רק אביה של מרים היה יורק בפניה היתה צריכה להיסגר שבעת ימים, קל וחומר שכיון שהקב"ה ירק בפניה צריכה הסגר ארבע עשרה יום, אולם דיו לבא מן הדין להיות כנדון, צריכה רק שבע ימים. אם כן, רואים שהקב"ה מחוייב לכלל שיש בתורה, הכלל של דיו!

ולסיום פרק זה: זה לעומת זה עשה אלוקים: כשם שבקדושה אנו יוצרים בעולם הזה ו"מחייבים" את הקב"ה, כך גם ח"ו בטומאה. זוהר סוף פרשת נח (על הסיפור של מגדל בבל):

"הן עם אחד ושפה אחת לכולם – בגין דאינון בלבא חד ורעותא חד וממללי בלשון הקדש. ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות. ולית מאן דימנע עובדא דלהון. אבל מאי אעביד? אבל לון דרגין דלעילא ולישן דלהון לתתא וכדין אתמנע עובדא דלהון"

אם הם באחדות ובלשון הקודש - "לא יבצר מהם כל אשר יזמו", ואין לקב"ה ברירה אלא לבלבל את לשונם, ולהפיץ אותם, לפזר אותם, כדי למנוע את זממם. וממשיך הזוהר:

"ומה בגין דהוון ברעותא ולבא חד, וממללי בלשון הקדש, כתיב לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, ודינא דלעילא לא יכיל לשלטא בהו, אנן או חברייא דמתעדקין באורייתא, ואנן בלבא חד, ורעותא חד, על אחת כמה וכמה"

אם החוטאים משפיעים על מעלה, קל וחומר שהעוסקים בתורה משפיעים. וכיון שאתינן לדברי הזוהר הללו, נסיים פרק זה בסיום דברי הזוהר שם, שמכאן רואים עד כמה חשוב השלום ושנאווי המחלוקת, שעל ידי השלום אי אפשר כנגדם, ועל ידי המחלוקת אין להם קיום. מסיים הזוהר:

"אמר רבי יוסי: מכאן לאינון מארי דמחלוקת, לית לון קיומא. דהא כל זמנא דבני עלמא אלין עם אלין ברעותא חדא ולבא חד, אע"ג דמרדי ביה בקב"ה, לא שלטא בהו דינא דלעילא, כיון דאתפלגו מיד ויפץ הם אותם משם וגו'"

פרק ג' – האם ההלכה שנקבעת בארץ היא האמת?

ראינו שההלכה נקבעת לפי הארץ ולא לפי השמים. אולם, עדיין יש לשאול, האם ההלכה שנקבעת בארץ זה בעצם האמת, או שרצונו של הקב"ה שהלכה תקבע לפי הארץ, אף שאין זה בהכרח האמת?

נראה שנחלקו בזה הדעות ושיש בזה שתי גישות שונות:

לרוב הדעות ההלכה נקבעת לפי הארץ אף שזה בניגוד לאמת!

הקצות בהקדמה:

לא נתנה התורה למלאכי השרת, ואל האדם נתנה אשר לו שכל האנושי, ונתן לנו הקב"ה התורה ברב רחמיו וחסדיו כפי הכרעת שכל האנושי גם כי אין אמת בערך השכלים הנבדלים...

ובדרשות הר"ן (דרוש שביעי):

"ונצטוינו לילך אחר הסכמתם הן שיסכימו לאמת או להפכו..."

וכך הר"ן ממשיך ומסביר את תנורו של עכנאי:

"הנה ראו כולם שרבי אליעזר מסכים אל האמת יותר מהם, וכי אותותיו כולם אמיתיים צודקים והכריעו מן השמים כדבריו, ואעפ"כ עשו מעשה כהסכמתם, שאחר ששכלם נוטה לטמא אע"פ שהיו יודעים שהיו מסכימים היפך מן האמת לא רצו לטהר, והיו עוברין על דברי תורה אם היו מטהרין, כיון ששכלם נוטה לטמא, שההכרעה נמסרה לחכמי הדורות, ואשר יסכימו הם הוא אשר ציוהו ה' יתברך."

והר"ן ממשיך ומסביר את המקרה של הקב"ה ומתיבתא דרקיעא:

"עם היותם יודעים שספק טהור על דרך האמת (אעפ"כ) היו אומרים טמא, שאחרי שהכרעת התורה נמסרה להם בחייהם ושכלם היה מחייב לטמא היה מן הראוי שיהיה טמא אע"פ שהוא היפך מן האמת שכן

מחייב השכל האנושי. והשאר אף על פי שהוא אמת אין ראוי לעשות כן

מעשה בדרכי התורה"

וכן ספר החינוך, מצוה תצ"ו:

"לא תסור ממנו ימין ושמאל, אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין לא תסור ממצותם, כלומר שאפילו יהיו הם טועים בדבר אחד מן הדברים אין ראוי לנו לחלוק עליהם אבל נעשה כטעותם, וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד, ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו שבזה יהיה חורבן הדת וחלוק לב העם והפסד האומה לגמרי. ומפני ענינים אלה נמסרה כוונת התורה אל חכמי ישראל, ונצטוו גם כן שיהיו לעולם כת מועטת מן החכמים כפופה לכת המרובין מן השורש הזה, וכמו שכתבתי שם במצות להטות אחרי רבים." (וכע"ז רמב"ן פרשת שופטים)

וממשיך ספר החינוך ומבאר לפי זה את סיפור תנורו של עכנאי:

"ועל דרך ענין זה שעוררתיך בני עליו אפרש לך אגדה אחת שהיא בבבא מציעא בסוף פרק הזהב [נ"ט ע"ב] גבי ההוא מעשה דרבי אליעזר בתנורו של עכנאי, המתמהת כל שומעה. אמרו שם, אשכחיה רבי נתן לאליהו וכו'. אמר ליה מה עביד הקדוש ברוך הוא בהיא שעתא, אמר ליה חיך ואמר נצחוני בני, שהיה שמח הקדוש ברוך הוא על שהיו בניו הולכים בדרך התורה ובמצותה להטות אחרי רבים. ומה שאמר נצחוני בני, חלילה להיות נצחון לפניו ברוך הוא, אבל פירוש הדבר הוא על ענין זה. שבמחלוקת הזה שהיה לרבי אליעזר עם חבריו האמת היה כרבי אליעזר וכדברי הבת קול שהכריעה כמותו, ואף על פי שהיה האמת אתו בזה, ביתרון פלפולו על חבריו לא ירדו לסוף דעתו ולא רצו להודות לדבריו אפילו אחר בת קול, והביאו ראיה מן הדין הקבוע בתורה שציותנו ללכת

אחרי הרבים לעולם בין יאמרו אמת או אפילו טועים, ועל זה השיב הבורא ברוך הוא נצחוני בני, כלומר אחר שהם נוטים מדרך האמת שרבי אליעזר הוא היה מכיין בזה את האמת ולא הם, והם באים עליו מכח מצות התורה שצויתים לשמוע אל הרוב לעולם, אם כן על כל פנים יש להודות בפעם הזאת כדבריהם שתהיה האמת נעדרת, **והרי זה כאילו**

בעל האמת נצוח.

וכן בספר העיקרים מאמר שלישי פרק כ"ג:

"אבל תהיה ההכרעה מסורה תמיד אל רוב החכמים ואף אם אפשר שיהיה היחיד יותר חכם מכל אחד מהם ויהיה יותר מסכים אל האמת מכולם – תהיה ההלכה כהכרעת הרוב, ואין היחיד רשאי לחלוק עליהם לעשות מעשה כדבריו כלל. וזהו ענין רבי יהושע עם רבי אליעזר בבבא מציעא (נט:). ... שאף על פי שהאמת יותר כדברי רבי אליעזר אין ראוי שנניח דברי המרובין לעשות כדברי היחיד... אם בדבר אחד נעשה כדברי היחיד ונניח דברי המרובין יתחדש מחלוקת גדולה בישראל בכל דור ודור..."²

אמנם, יש גם גישה אחרת. יש שאומרים שההלכה שנקבעת בארץ היא בעצם האמת. הקב"ה מסובב שההלכה שתקבע בארץ תהיה תואמת את האמת.

² לפי גישה זו שהובאה עד כה, שההלכה נקבעת לא בהכרח לפי האמת, ניתן בכל זאת לומר, שאף כשההלכה נקבעת שלא לפי האמת, משמים סובבו שכך תקבע ההלכה, מסיבה מסוימת.

בדומה לזה מציינו בחפץ חיים בהערה לכלל ו' שאף אם בית דין טעו בפסק דין, זה משמים מסיבה מסוימת. זה לשונו: "יש כמה פעמים שאף שהאמת עם אחד אף על פי כן נסבב מן השמים להשני שיזכה בדין".

קצת דומה לזה, מציינו ברמב"ן (דברים י"ט, י"ט), על עדים זוממים, ש"הרגו – אין נהרגין", כי כנראה שמשמים סובבו שיהרגו, "...שלא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי כי המשפט לאלוקים הוא ובקרב אלוקים ישפוט."

כך משמע מר' ניסים גאון (ברכות י"ט), שדברי חכמים הם בעצם האמת. הניסים הלכאורה על טבעיים שהביא ר' אליעזר שהוכיחו את אמיתות דבריו, בעצם לא היו ניסים על טבעיים, אלא דברים טבעיים. וכן הבת קול שאמרה "הלכה כר' אליעזר בכל מקום" התכוונה בכל מקום חוץ במקרה זה. או שהתכוונה לנסות את חכמים. אך לא התכוונה לומר שר' אליעזר צודק.

רב ניסים גאון מסכת ברכות דף יט :

"והיו דנין כנגד ר' אליעזר על זה הדבר ונשאו ונתנו בה הרבה ורצה ר' אליעזר להביא ראיה לדבריו ולסייעם מדרך שהיא נוהגת כמנהג סימנים וראיות והיא מדמית למעשה מופת ולא קיבלום החכמים ולא נתקיימו אצלם לפי שכן דרכו של עולם להתנהג בכיוצא בהן ולפיכך אמרו לו אין מביאין ראיה מן החרוב אין מביאין ראיה מאמת המים כלומר כי אין בזה דבר שהוא סותר למנהגו של עולם ומשנה סדרי בראשית כדי שיהא לך לראיה אלא לעולם אין ההלכה מתקיימת אלא לפי מה שנתברר מן הקבלה של מרובין והיינו דברי חכמים..."

וזה שאמרו יצאת בת קול ואמרה מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכ"מ ראיתי בו ב' תשובות האחת כי בת קול לא אמרה שהלכה כמותו בדבר זה אלא בכל מקום סתם הוא שאמרה ואפשר לומר כי בכל מקום זולתי זה המקום היתה כוונתה או מה שדומה לו שטעמו שאין הלכה כר' אליעזר בזה הדבר ויהיו דברי בת קול נכוחים וקיימים והשנית שלא היתה הכוונה אלא לנסות את החכמים אם יניחו הקבלה שבידם והגמרא שבפיהם בשביל בת קול ואם לאו ודומה למה שכתב (דברים יג) כי מנסה ה' אלהיכם אתכם והנה נודע עם כל זאת בירור קבלתם וזה שאמר ר' יהושע (דברים ל) לא בשמים היא כלומר כי תורת ה'

תמימה וכבר נתנה לנו בסיני והודיענו כי אינו מחליף ממנה דיבור אחד ואין בתורתנו חסרון ולא ספק כדי שנצטרך אל ראייה מן השמים

ולפי כל אחת משתי הדעות יתפרש באופן שונה סיוס הגמרא במקרה של תנורו של עכנאי, כשהקב"ה אומר "נצחוני בני, נצחוני בני."

לפי גישת רוב המפרשים, המשפט מובן. ההלכה נפסקת שלא על פי האמת, שלא על פי האמת האלוקית השמימית, ולכן "נצחוני בני נצחוני בני". וכפי שראינו לעיל שביאר ספר החינוך.

לפי הגישה השנייה, מה הכוונה "נצחוני בני, נצחוני בני"? הרי הקב"ה יצא מנצח בעצם! נראה שלגישה זו יש להסביר את המלים "נצחוני בני" אחרת, לא מלשון נצחון אלא מלשון שבח, כמו "למנצח", "שבחוני בני, שבחוני בני" (ר"י אבן שועיב), או מלשון נצח, נתנו לי קיום לנצח (מהר"צ חיות).

וניתן לקשר לעניינינו את המדרש המפורסם בבראשית רבה ח', ה':

א"ר סימון בשעה שבא הקדוש ברוך הוא לבראת את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים, וחבורות חבורות, מהם אומרים אל יברא, ומהם אומרים יברא, הה"ד (תהלים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים, צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה, מה עשה הקדוש ברוך הוא נטל אמת והשליכו לארץ הה"ד (דניאל ח) ותשלך אמת ארצה

מדברים אלו ניתן להבין שהקב"ה בעצם מוותר על האמת. "נטל אמת והשליכו לארץ". הקב"ה מוותר על האמת בשביל לברוא את האדם, לברוא את הארץ. דברים אלו נראים כמתאימים לגישה הראשונה, שההלכה לא נקבעת לפי האמת אלא לפי הארץ, לפי בני אדם.

אמנם יש לשים לב גם להמשך המדרש :

”אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייה שלך, תעלה אמת מן הארץ, הדא הוא דכתיב (תהלים פה) אמת מארץ תצמח”

מהמשך המדרש ניתן גם להבין דוקא כגישה השנייה, שהקב”ה לא מוותר על האמת, אלא מצמיח את האמת מן הארץ. ניתן כך להבין את המדרש, שהקב”ה לא מוותר על האמת אלא מוריד את האמת לארץ, עד ש”תעלה אמת מן הארץ, אמת מארץ תצמח”.

ראינו שתי גישות: גישה אחת שהאמת כדברי ר' אליעזר, ואף על פי כן ההלכה לא נקבעת לפי האמת, וגישה שנייה שהאמת כדברי חכמים, ולא כדברי ר' אליעזר. ניתן אולי גם להוסיף גישה שלישית, גישת ביניים, שהאמת היא מורכבת. כיון שהאמת זה דבר מורכב, האמת מורכבת גם מדברי ר' אליעזר וגם מדברי חכמים. ר' אליעזר צודק מבחינה מסוימת, וחכמים צודקים מבחינה מסוימת. האמת היא שילוב של שתיהם ביחד. השילוב יכול להיות בכל מיני אופנים. כדוגמא, ניתן להבין שר' אליעזר צדק, מבחינה הלכתית יבשה, אולם אף על פי כן הלכה למעשה נוהגים כחכמים, הצדק עם חכמים, בגלל סיבה מסוימת.

הענף יוסף אומר שחכמים גזרו גזירה אטו תנורים דומים. זה לשונו :

המאמר הזה תמוה שבהיות שנעשה בשביל ר' אליעזר כל שכתוב במאמר עד שיצתה בת קול היה ראוי שתהיה הלכה כמותו וכיון שאין הלכה כמותו למה נעשה כל זה בעבורו שאין נעשים דברים כאלו שהם הפך הטבע אלא במשפט ועוד כיון שהקב”ה אמר שהלכה כמותו איך לא היתה הלכה כמותו שאין שקר יוצא מפיו יתברך ח”ו

אלא הכונה הוא זאת... שהתנור זה היה באמת טהור כרבי אליעזר... אך מה שהיו מטמאין היה משום... תנורים דעלמא שהם רבים גזרו אף על תנור זה מפני ההמון שאין יודעין החילוק שיש בין תנור זה לתנורים אחרים...

העיון יעקב אומר שחכמים אסרו מספק. זה לשונו:

אפשר דרק מפני הספק טמאוהו... וכיון שמצד הספק טמאוהו להכי משום כבודו דר"א באו אותות אלו להטהר כי לא יהיב הקב"ה ניסא לשקרי.

לפי גישה זו לא צריך לומר שההלכה "פספסה את האמת", ומאידך גיסא לא צריך לומר שהמופתים והבת קול "פספסו את האמת", אלא, אלו ואלו דברי אלוקים חיים. מבחינה מסוימת האמת היא עם ר' אליעזר, ומבחינה מסוימת האמת היא עם חכמים. האמת היא מורכבת משתיהם גם יחד, וההלכה משלבת את שתיהם יחד.

הענף יוסף והעיון יעקב הסבירו את השילוב הזה באופן מסוים, אך נראה שזה רק דוגמא. השילוב יכול, תאורטית, להיות גם באופן אחר. ובעצם גם מחלוקת ר' אליעזר וחכמים היא רק דוגמא, אך הדבר נכון בכל מחלוקת. בכל מחלוקת אפשר לומר שבכל דעה יש אמת מבחינה מסוימת, ושההלכה באופן מסוים בעצם משלבת את האמת שבשתי הדעות.